

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ КРИЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНОГО НАУКОВОГО ЕТОСУ

Оксана Кашинцева,

старший науковий співробітник Центру гармонізації прав людини та прав інтелектуальної власності НДІ інтелектуальної власності НАПрН України,
кандидат юридичних наук

Початок ХХІ століття ознаменувався проблемами збереження людської популяції на тлі світових економічних, екологічних і епідеміологічних процесів.

Науковий поступ у сфері медицини та фармації виявився заручником жорстких механізмів монополізації його здобутків. Природні права людини на життя та здоров'я виявилися вторинними щодо прав інтелектуальної власності.

ХХ століття в європейській правовій доктрині інтелектуальної власності характеризуються абсолютизацією прав винахідника, котрі міжнародні нормами поставили вище за інтереси суспільства. Початок патентування винаходів у сфері медицини та фармації, де-юре проголошуючи пріоритетність інтересів суспільства й закріплюючи серед умов патентоспроможності відповідність інтересам суспільства та моралі, де-факто сприяв відходу від принципів наукового етосу, в основі якого — людська гідність і пріоритети інтересів суспільства.

За Р. Мерганом задля наукового поступу в ім'я людини науковий етос повинен базуватися на принципах: *колективності знання* (знання є суспільне надбання, будь-яке нове наукове знання спирається на досвід учених попередніх поколінь, отже дослідник, є членом світової наукової спільноти); *універсалізму* (оцінка наукового значення доробку вченого повинна базуватися на об'єктивних критеріях оцінки

безвідносно до релігійної, політичної чи національної приналежності вченого); *незаангажованості наукових досліджень* (єдиною мотивацією для проведення наукового дослідження є прагнення пізнання істини заради суспільного блага); *розумного скептицизму* (дослідник повинен критично ставитись як до результатів чужої, так і своєї наукової діяльності) [1].

Натомість, маємо етос науковій діяльності як складову ринку знань та технологій, що базується на протилежних принципах «золотого тільця», виділених американським соціологом Я. Мітроффом ще в 70-х роках ХХ століття: принцип корпоративності знань; принцип партикуляризму при оцінці наукових досягнень; принцип заангажованості наукових досліджень; принцип догматизму [1]. Така метаморфоза наукового етосу в бік нівеляції природних прав людини зробила нас заручниками «господарів» ринку фармацевтичних і медичних послуг.

Проте і власне ідея прав людини впродовж історичного розвитку неодноразово зазнавала істотних змін. Ми не надаватимемо ретроспективи цих перетворень, зазначимо лише, що завжди була прогресуюча експансія цих прав, у двох вимірах: змістовому та просторовому [2].

Змістовий вимір демонструє розширення прав людини. Як зазначає П. Коллер, це розширення відбувалось у три етапи, котрим відповідають

різні типи прав людини, а саме: ліберальні права, політичні права та соціальні права. Якщо ліберальні права покликані гарантувати кожній людині безпеку та свободу від зовнішніх втручань, передусім з боку державної влади, політичні права призначені забезпечити рівноправність громадян у волевиявленні в сфері політичних питань, то соціальні права просунулися значно далі, накладаючи на кожне суспільство зобов'язання встановити, принаймні, на мінімальному рівні соціальні й економічні умови існування всіх його членів [3]. Поступове розширення прав людини від ліберальних до соціальних пов'язане зі зростанням вимог з боку суспільства до державної влади.

Щодо експансії прав людини у просторовому вимірі, то йдеться про їх територіальне поширення в світі й універсалізацію, що проявляється в закріпленні прав людини у міжнародних актах і наданні цим правам міжнародного значення. Така універсалізація спонукає держави до проведення відповідної внутрішньої правової політики та встановлення світового порядку із справедливим розподілом благ, аби досягти гідного людини рівня життя для всіх.

Це прагнення, на нашу думку, зумовлене все більшим усвідомленням взаємозалежності всіх суб'єктів глобалізованого світу. Сучасна наука є наднаціональною, наддержавною, вона давно перебуває *поза* межами географічними та *над* межами людської уяви. Саме тому монополізація її результатів стала явищем небезпечним для суспільства, що втратило здатність керувати процесами в середині себе й узалежнилося від процесів зовнішніх, які контролюються невеликим відсотком суб'єктів ринку об'єктів інтелектуальної власності.

Очевидно, що обидві тенденції експансії прав людини (змістова та просторова) перебувають у взаємному напруженому взаємозв'язку, і їх нелег-

ко між собою узгодити. Адже чим ширший каталог прав людини, чим вимогливіше суспільство до обов'язковості їх дотримання та чим гостріше реагує громадськість на їх порушення, тим складнішою видається можливість їх рівного забезпечення у світовому масштабі.

У теорії прав людини два ідеологічно протилежні підходи намагаються впоратися з цією дилемою. Консервативний полягає в тому, що як права людини повинні розглядатися лише засадничі права на безпеку, свободу та фізичну недоторканність, які вимагають не більше, ніж відмови від втручання в межах певних суспільств і можуть бути забезпечені державною владою. Якщо певне суспільство надає своїм членам ще й якісь соціальні права, то значущість останніх лишається обмеженою рамками цього суспільства. Таке трактування зводиться загалом до утвердження статус-кво політики в сфері прав людини [4].

Протилежним є прогресивний підхід, який вимагає фундаментальної зміни нинішнього світового порядку, на засадах змістовної й територіальної експансії прав людини. Належачи до наукових прихильників прогресивного підходу, зазначимо, що такі сучасні філософи прав людини, як П. Коллер, вважають цей підхід наразі нереалістичним [3]. Проте важко заперечити прагматизм такого підходу й істинність його намірів. Маючи серед прихильників прагматичного погляду на істину В. Джеймса (William James) цитуємо: «Я цілком переконаний, що прагматичний погляд на істину пройде всі належні для будь-якої теорії етапи. Спочатку, як ви знаєте, нова теорія проголошується абсурдною. Потім її сприймають як істину, однак очевидну й незначущу. Нарешті вона визнається настільки важливою, що її супротивники стверджують, ніби вони самі відкрили її...» [5, 6].

Прагматизм у праві підводить нас до зумовленості права суспільними по-

требами. У правовій антропології ми віднаходимо цікавий юридичний підхід, суть якого полягає в тому, що з людської природи походять базові потреби, що їх зобов'язане брати до уваги право [7]. А надто право, котре має досконалі *механізми монополізації інтелектуального доробку*.

Як регулятор інтересів право розглядає життєві імпульси, харчовий і життєвий інстинкти, інстинкти турботи про потомство, а також такі сублімовані потреби, як жага творчості, знань, прагнення до самовдосконалення особистості [8].

Проте не тільки ці тілесні та духовні потреби зумовлюють природу правового регулювання. Певні потреби, що набувають відповідного відображення в праві, пов'язані безпосередньо з формами господарювання, з соціальним розшаруванням суспільства, традиціями, рівнем освіти, безпекою життя, поширенням соціально небезпечних захворювань. Такі інтереси набувають стосовно людської поведінки мотиваційної сили, водночас стає вмотивованим їх правове закріплення. Отож, «інтереси збуджують правову творчість» і справляють на неї значний вплив. Немає жодного правового положення, котре б не було зобов'язане своїм походженням певному практичному мотиву, особливо у сферах, де мова йде про виживання людської популяції [9]. Таке узагальнення світового досвіду розвитку права надає нам оптимізму на шляху переосмислення висхідних постулатів інтелектуальної власності на засадах сучасного наукового етосу.

Сучасне розуміння суспільством моральності процесу монополізації результатів інтелектуальної діяльності в сфері медицини та фармації зазнає суттєвих змін, повертаючись до моделі верховенства природних прав людини. Оскільки саме ці сфери завдали найбільш ударів по людській популяції, подаючи останній «замість хліба камінь».

Саме тому серед пріоритетних наукових завдань науково-дослідних інституцій, що опікуються формуванням сучасної доктрини інтелектуальної власності, є повернення до пріоритету природних прав людини. Сучасність змушує нас гуманізувати право інтелектуальної власності, поставити його на служіння інтересам суспільства та забезпечити відповідні стимули науковій діяльності.

Шлях гармонізації прав людини та прав інтелектуальної власності має певні соціальні й економічні перепони, подолання яких вимагає значних зусиль громадських організацій, переосмислення усталених парадигм науковою спільнотою та політичної волі міжнародних організацій.

З метою долучитися до міждисциплінарної та транснаціональної дискусії щодо шляхів гармонізації прав людини і прав інтелектуальної власності Науково-дослідним інститутом інтелектуальної власності НАПрН України засновано Центр гармонізації прав людини та прав інтелектуальної власності (далі — Центр).

В основу діяльності Центру покладено Концепцію розвитку наукового напрямку «Гармонізація прав людини та прав інтелектуальної власності в сфері медицини та фармації» (далі — Концепція). Концепція розроблена відповідно до пріоритетних напрямків Державної концепції розвитку наукової сфери України [10], Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [11], Закону України «Про основи державної політики у сфері науки і наукової діяльності» [12]. Концепція визначає соціальні передумови, мету, принципи та механізми гармонізації прав людини та прав інтелектуальної власності.

Концепція відображає тільки один з-поміж перспективних напрямів науково-дослідної та просвітницької діяльності Центру, що їх планується розробити найближчим часом.

Наразі пріоритетними напрямкам дослідження Центру є такі:

- *проблеми правової охорони наукових досліджень у сфері медицини та фармації*: особливості захисту особистих немайнових прав інтелектуальної власності в сфері медицини; особливості захисту майнових прав на результати інтелектуальної діяльності в сфері медицини; особливості правової природи об'єктів інтелектуальної власності в сфері медицини; правовий режим живої матерії як об'єкта права інтелектуальної власності; правові й етичні проблеми правової охорони методів лікування; правова охорона об'єктів інтелектуальної власності в сфері допоміжних репродуктивних технологій; правова охорона об'єктів інтелектуальної власності в сфері психіатрії; правова охорона об'єктів інтелектуальної власності в сфері психології;
- *проблеми правової охорони результатів наукової діяльності та результатів клінічних досліджень у сфері фармації як об'єктів інтелектуальної власності*: особливості змісту та захисту особистих немайнових прав на результати клінічних досліджень у сфері фармації; особливості змісту та захисту майнових прав на результати клінічних досліджень в сфері фармації; особливості правового режиму результатів клінічних досліджень як об'єктів інтелектуальної власності; правова природа генеричних лікарських засобів;
- *проблеми гармонізації прав винахідників, медичних закладів і фармацевтичних компаній у сфері інтелектуальної власності*: особливості правового статусу медичного працівника як суб'єкта права інтелектуальної власності; правові й етичні аспекти свободи інтелектуальної діяльності в сфері медицини та фармації; особливості патентос-

проможності винаходів у сфері фармації; обсяг правової охорони винаходів у сфері фармації;

- *проблеми співвідношення інформаційних відносин та відносин інтелектуальної власності в сфері медицини та фармації*: проблеми розмежування інформаційних відносин і відносин інтелектуальної власності в сфері медицини та фармації; правова охорона комерційної таємниці в сфері медицини та фармації; правова природа ноу-хау та комерційної таємниці в сфері нетрадиційної (народної) медицини;
- *особливості правової природи та правової охорони засобів індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг у сфері медицини та фармації*: особливості правової охорони торговельних марок на ринку медичних послуг; особливості правової природи торговельних марок у сфері фармації; особливості правової природи комерційних позначень на ринку медичних послуг; правова охорона географічних зазначень на ринку медичних послуг;
- *трансфер технологій у сфері медицини та фармації*: правові форми передачі об'єктів інтелектуальної власності в сфері медицини та фармації; особливості змісту договорів про передачу прав на об'єкти інтелектуальної власності в сфері медицини та фармації; види договорів про передачу прав на об'єкти інтелектуальної власності в сфері медицини й фармації.

Оскільки, як зазначалося вище, гармонізацію прав людини та прав інтелектуальної власності може бути досягнуто лише згуртуванням зусиль наукової спільноти і громадських організацій, ми з глибокою повагою до наукового доробку та вдячністю за співпрацю серед партнерів Центру зазначаємо: Національний науковий центр з медико-біотехнічних проблем

НАН України, Національна медична академія післядипломної освіти ім. П. Л. Шупика, Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, Інститут правових досліджень Угорської академії наук (м. Будапешт, Угорщина), Інститут інтелектуальної власності Ягеллонського університету (м. Краків, Польща), Люблінський католицький університет (м. Люблін, Польща), МФ «Відродження», ВГО «Фундація медичного права та біоетики України», Благодійний фонд «Дорада рада спільнот з питань доступу до лікування в Україні», ВБО «Всеукраїнська мережа ЛЖВ».

Сьогодні маємо відповідну політичну волю державних інституцій, що як на пріоритет визначили основні права людини. Зокрема, спільним Наказом МОЗ України та НАПрН України «Про утворення спільної робочої групи з питань інтелектуальної власності та доступу до лікарських засобів» від 28.09.2012 року започатковано роботу над розробкою правових механізмів гармонізації прав людини та прав інтелектуальної власності в сфері фармації. Метою роботи групи є використання гнучких механізмів міжнародного та національного законодавства в сфері інтелектуальної власності для зниження ціни життєво необхідних лікарських засобів шляхом легалізації імпорту й національного виробництва відповідних генеричних лікарських засобів.

Зважаючи на кризову ситуацію в Україні із закупівлею ретровірусних препаратів у зв'язку із жорстким ціновим диктатом фармацевтичних компаній, що є монополістам на ринку лікарських засобів, та послуговуючись досвідом інших країн, легалізація ринку генеричних препаратів є єдиним правовим механізмом, здатним забезпечити необхідними ліками уразливі групи населення.

У полі наукового інтересу НДІ інтелектуальної власності НАПрН України проблема легалізації ринку генери-

ків перебуває не один рік, разом із партнерами над нею плідно працюють О. Орлюк, О. Пічкур, Л. Работягова, Н. Медведєва та ін.

Покладаючи значні сподівання на успішну наукову роботу інституту та його партнерів на шляху гуманізації права інтелектуальної власності довготривалою метою Центру НДІ інтелектуальної власності НАПрН України є подальше виокремлення стратегічних напрямів гармонізації прав людини та прав інтелектуальної власності в тих наукових і культурних сферах, де порушення прав людини відчужуються найгостріше в силу їх сучасного переосмислення.

Зазначимо, що ми маємо наукове та законодавче підґрунтя, котре дозволяє нам розробляти механізми реалізації біотичних принципів у сфері охорони інтелектуальної власності. Відповідаючи на запитання французького видання «Le Figaro»: як закони в сфері біоетика змінюють життя французького суспільства [13] (вочевидь маючи на увазі його широкий загал), зазначимо, що сьогодні українське суспільство ще далеке від розуміння, наскільки воно є незахищене через відсутність відповідних нормативних актів у сфері біоетики. Проте українське наукове спільнота вже 12 років поспіль вкорінює біотичні принципи в наукову діяльність, формує відповідну доктрину на вже проведених поспіль чотирьох конгресах з біоетики, які проводяться під патронатом Національної академії наук України. Зрештою Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [14] також дає підстави для оптимізму щодо успішності наукового зачину гармонізації прав людини та прав інтелектуальної власності на засадах гуманістичного наукового етосу. ♦

Список використаних джерел

1. Юдин Б. Г. В фокусе исследования — человек: этические регулятивы научного познания / Б. Г. Юдин // Аналитические материалы по проекту «Анализ нормативно-правовой базы в области прав человека в контексте биомедицинских исследований и выработки рекомендаций по ее усовершенствованию» / под ред. член-кор. РАН Б. Г. Юдина. — М. : Бюро ЮНЕСКО в Москве, Московский Гуманитарный Университет. — 2007. — С. 10–11.
2. Oestreich G. *Geschichte der Menschenrechte und Grundfreiheiten im Umbrub / Gerhard Oestreich.* — Auflage, Berlin, 1978; Winfried Brugger. *Menschenrechte im modernen Staat / Winfried Brugger // Archiv des öffentlichen Rechts.* — 1989. — № 114. — F.F. 537–539.
3. Коллер П. Сфера значущости прав людини / П. Коллер // *Філософія права / за ред. Стефана Госепата та Георга Ломанна.* — Ніка-Центр, 2008. — С. 88.
4. Cranston M. *Human Right, Real and Supposed / Maurice Cranston // Political Theory and the Right of Man.* — London, Melburn, Toronto, 1967. — P. 43–53.
5. Джеймс В. Прагматизм / В. Джеймс. — К. : Альтернатива, 2000. — С. 92.
6. William James. *What is Pragmatism (1904) [Electronic resource] / William James.* — Mode of access : <http://www.marxists.org/reference>.
7. Цинпеліус Р. Філософія права / Р. Цинпеліус / Переклад під. ред. проф. Є. М. Причепія. — К. : Тандем, 2000. — С. 67.
8. Bodenheimer E. *Philosophical Antropology and the Law / Bodenheimer E. // California Law Review.* — 1971. — P. 563.
9. Rudolph Ritter von Jhering. *The Struggle for Law / Rudolph Ritter von Jhering.* — Callaghan and company, 1915 — 138 p.
10. Державна концепція розвитку наукової сфери України [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу : www.rada.gov.ua.
11. Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу : www.rada.gov.ua.
12. Закон України «Про основи державної політики у сфері науки і наукової діяльності» [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу : www.rada.gov.ua.
13. *Quand la loi bioéthique change la vie des Français // Le Figaro* [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу : <http://www.lefigaro.fr/sciences/2011/02/07/01008-20110207ARTFIG00654-quand-la-loi-bioethique-change-la-vie-des-francais.php>.
14. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1977-12/print1330176323564561>.

Надійшла до редакції 29.10.2012 року